האם היה ר׳ יהושע בן קרחה בנו של ר״ע?

יעקב מאיר

מחלוקת רש״י ורבנו תם היא. ידוע שלר״ע היה בן בשם יהושע:

מעשה ביהושע בנו של ר״ע שנשא אשה ופסק עמה ע״מ שתהא זנתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה...

תוספתא כתובות ד, ז

וכן מהברייתא בשבועות:

דתניא אמר רבי יוסי שאל יהושע בנו של רבי עקיבא מרבי עקיבא מפני מה אמרו מראות נגעים שנים שהן ארבעה...

בבלי, שבועות ו, ע״א; מקורו בתוספתא נגעים א, א

וכן ידוע לנו שר״ע היה קרח:

והתניא בן עזאי אומר כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה.

בכורות נח, ע״א

ואכן כך הסיק רש״י על הגמרא בשבועות:

יהושע בנו של ר׳ עקיבא הוא ר׳ יהושע בן קרחה, שרבי עקיבא קרח היה כדאמרינן בבכורות ״חוץ מן הקרח הזה״.

וכך רש״י בבכורות:

״חוץ מן הקרח הזה״, היינו ר׳ עקיבא, והא דגרסינן בכול׳ תלמו׳ רבי יהושע בן קרחה היינו בן של רבי עקיבא, כדגרסינן התם ״אמר לו ר׳ יהושע בנו של ר׳ עקיבא לר׳ עקיבא״ וכו׳...

לעומת זאת אומר רבנו תם כך:

יש מפרש דר"ע קרוי קרחה שהיה קרח, כדתניא בפרק בתרא דבכורות (נ"ח.) "אמר בן עזאי כל חכמי ישראל דומין לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה", ואומר שזה היה ר"ע והיה לו בן ששמו יהושע, כדאמר בפ"ק דשבועות "א"ל ר' יהושע בנו של ר"ע לר"ע". ואין נראה לר"ת, דמה שקראו בן עזאי לר"ע קרח בבדיחותא בעלמא אין לנו לקרותו כן כל שעה דלשון גנות הוא, שנא' "עלה קרח עלה קרח", ואמרינן נמי לקמן (קנב.) "אמר ליה ההוא צדוקי לר' יהושע בן קרחה מהכא לקרחינאה כמה הוי", הרי שהיה מגנה אותו על שהיה קרח, ועד אמרי' במגילה פרק בתרא (כח.) "שאל רבי את ר' יהושע בן קרחה במה הארכת ימים כו' א"ל רבי ברכני א"ל יהי רצון שתגיע לחצי ימי", ואי ר' יהושע בן קרחה בנו של ר"ע והא קיימא לן דלא נשא ר"ע בת כלבא שבוע עד שקיבל עליו לעסוק בתורה ואז היה בן מ', דתניא בסוף ספרי "מ' שנה שימש ת"ח מ' שנה פירנס את ישראל וכל ימיו ק"כ שנים" ואמרי' בקידושין פרק בתרא (ע"ב.) "עד שלא מת ר"ע נולד רבי", ואפילו נולד ר' יהושע בשנה ראשונה שנשאה לא נשאר כי אם פ' שנים מר"ע, ורבי יהושע בשעה שבירך את רבי היה בן ק"מ שנים לכל הפחות שבפחות מע' שנה לא היה מברכו ואז היה רבי לכל הפחות בן ס' וא"כ לא היה מברכו רק מי' שנים, ועוד נראה שלא נשאה עד שעסק בי רב תרי סרי ותרי סרי שנין, נמצא כשהיה רבי יהושע בן קרחה בן ק"מ היה רבי יותר מחצי ימיו. לכך נראה לר"ת דלא ר"ע היה אלא איניש אחרינא היה ששמו קרחה, וקרחה הוא שם אדם כמו קרח ונולד הרבה קודם ר' יהושע בנו של ר"ע.[1]

לרבנו תם שני תירוצים עיקריים לסברתו. הראשון הוא "דלשון גנות הוא", והשני נובע מחישוב זמנים בו הוא משתמש בברייתא אחת ובשתי אגדות בבליות.

טענתו השנייה של רבנו תם איננה מחויבת המציאות, והיא נובעת משיטתו ההרמוניסטית בפירוש הגמרא, שיטה המנסה ליצור אחידות בין כל חלקי ורבדי הגמרא ולתרץ את הסתירות שביניהם. במקרה הזה לוקח רבנו תם שלושה מקורות שנוצרו בבתי מדרש שונים ובתקופות שונות, ויוצר מהם תמונה היסטורית אחת. עדיין יכול היה התירוץ להחזיק מעמד לו בא לבדו, אך הסמכתו לטיעון 'דלשון גנות' נראית כאילו תורץ כסמך לתירוץ הראשון, כלומר הטיעון 'דלשון גנות הוא' הוא העיקרי ואילו החישוב מטרתו להוכיח את אותה נקודה בעזרת הפלפול על ציר הזמנים. במילים אחרות, אינני יודע אם רבנו תם היה עושה את כל המהלך הזה אילו לא היה סובר ש'קרחה' הוא לשון גנות.

1 תוס' שבת קב, ע"א, ד"ה 'ורבי יהושע בן קרחה היא'. פלפול כמעט זהה בלשונו מופיע גם בתוס' בכורות נח, ע"א, ד"ה 'חוץ מן הקרח הזה', תוס' ב"ב קיג, ע"א, ד"ה 'ומטו' ותוס' פסחים קיב, ע"א, ד"ה 'צוה'.

נדמה לי שאין להשליך מן האגדה הבבלית אל הברייתא ״עד שלא מת ר״ע נולד רבי״. המספרים הטיפולוגיים הרבים שבאגדה (120 שנות חיים המחולקות לשלושה חלקים שווים באורכם של 40 שנה) והציור המתמטי שבברייתא – רומזים לכך שלנגד עיני מנסחי הברייתא לא עמד דווקא הדיוק ההיסטורי כערך עליון. מטרתם היתה להגיד אמת אחרת, לא היסטורית, אך ודאי ׳אמיתית׳ יותר בעיניהם.[2]

פירכה אחרונה לדברי רבנו תם היא מן העובדה הפשוטה שקרחת איננה גנות. זאת אפשר גם לראות בחוש ממש וגם להסיק מלשון השבח של בן עזאי ״כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה״.[3]

לכן נדמה לי שניתן להכריע כשיטת רש״י. השאלה היחידה מול שיטת רש״י היא מדוע לא מוזכר שמו של ר״ע במפורש, כלומר למה לא נאמר ׳ר׳ יהושע בן עקיבא׳? אם נאמר שהוא לא היה תלמיד חכם או שלא היה הגון (כפי שיכול להשתמע מתלותו המוגזמת באשתו בתוספתא כתובות ד, ז), הרי ר׳ אלעזר ברבי שמעון נזכר עם שמו של אביו והוא היה טיפוס קשה בהרבה כדאיתא בבבלי ב״מ (פד, ע״א). רש״י איננו מעלה קושיה זו וממילא גם לא עונה עליה.

מי שהכריע כשיטת רבנו תם היה האריז״ל, וכך כתב מהרח״ו, תלמידו –

> גם א״ל מורי ז״ל, כי הוא ראה בעיניו את ר׳ יהושע בן קרחה, ואת ר׳ יהושע בנו של ר׳ עקיבא, ואינם איש אחד, הפך מ״ש רש״י ז״ל בפ״ק דשבועות בסוגיא דבהרת ששניהם אחד.[4]

האר״י מזהה את ר״ע ור׳ יהושע בן קרחה כשייכים לשני שורשי נשמה שונים, חילוק שאיננו בגדר האפשר אצל אבא ובן (לא בקטע שלפנינו, אלא בקטעים אחרים הנמצאים בשער הגלגולים ובספר החזיונות). נשמת ר״ע היא משורש קין, ואילו נשמת ריב״ק משורש הבל (שורשים לפיהם מחלק האר״י דמויות רבות לאורך ההיסטוריה,

---

2 נדמה לי שמטרתה של הברייתא היא לצייר ציור ממנו ברור עקרון הרצף של התושב״ע. לטובת מטרה זו נזנח התיאור המדויק של שנות הלידה ושנות המיתה לטובת הציור הסכמתי ׳כשנולד זה מת זה׳. יתכן שבאמת היתה סמיכות הזמנים מתאימה, אבל נדמה לי שככל שהתרחק מעביר השמועה מן הזמן ההיסטורי אודותיו דיבר, כך הוא דייק פחות במסירת הזמן המדויק והתחשב יותר במסר. אין כוונתי שהוא שיקר, אלא שככל שהוא התרחק יותר מרבי עקיבא עניין אותו פחות מתי בדיוק הוא חי, אך עניינה אותו הרבה יותר העובדה שמסלול חייו היה סימטרי (כלומר, החל מדור מסוים, מכוון מלמעלה) ודומה למסלול חייו של משה (ונדמה לי שאפשר לומר שאלו אכן אמיתות חשובות יותר...). דבר דומה חל גם על האגדה במגילה.

3 ר׳ מאמרי ׳כיצד מת בן עזאי׳ ב**קונטרס** תשרי תשס״ד.

4 **שער הגלגולים הק׳** ל״ו.

לרבות את עצמו ואת מהרח"ו), ולהבחנה זו הוא מוסיף את עדות הראייה הנ"ל. על פי עדות זו הכריע גם החיד"א כדעת רבנו תם.[5]

אינני בא להתווכח על עדות ראייה זו, כפי שאינני בא להתווכח עם חישובו של רבנו תם. נדמה לי שהפרספקטיבה דרכה בחרו הפרשנים הנ"ל לקרוא את הסוגיא היא שהובילה אותם לסבור כפי שסברו – ר"ת מנסה ליצור הרמוניזציה של המקורות האמוראיים והתנאיים השונים, והאר"י מנסה לסדר את חז"ל על ציר שורשי הנשמות, לפי תמונת עולמו המטאפיסית. שניהם חשפו רובד חדש ולא הסתירו את הקיים.

אך לצד חוסר הרצון והאפשרות להתווכח, עדיין הסוגיה עומדת וללמוד אנו צריכים. נדמה לי שניתן למצוא סמך נוסף לשיטת רש"י מההבדל בין אופן הלימוד של ר' יהושע בן קרחה את משנת ר"ע לבין אופן הלימוד של תלמידיו המובהקים של ר"ע את המשנה הזו. המהלך נסמך על השערה סבירה ולא על הוכחה מופתית, אבל הרי תורה כפשטה מונחת בקרן זווית, כל הרוצה יבוא וייטול, ובשביל מה לטרוח ולכתוב אם לא בשביל להעלות השערות?

ובכן, במשנה ברכות פ"ב שנינו:

...

ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב,

ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב,

דברי רבי מאיר.

רבי יהודה אומר,

באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד,

ובפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם.

מחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה נסובה על העצירה באמצע ק"ש כדי לברך או לענות שלום לאדם אחר ועל הסיבות האפשריות לעצירה, סיבות שיש להן השלכה על אופן העצירה. מחלוקתם היא מחלוקת הלכתית, האם וכיצד יש לעצור.

---

5 ניתן למצוא זאת בתוך 'סדר מקבלי התורה' שב**מחזור ויטרי**, חלק כללי הש"ס. צילום של חלק זה נמצא גם בסוף משניות ע"א פירושים, כרך נזיקין ב.

המשנה הבאה בפרק איננה מופיעה בשם תנא. מטרתה היא להסביר את הביטוי 'בין הפרקים':

אלו הן בין הפרקים –

בין ברכה ראשונה לשנייה,

ובין שנייה ל״שמע״

ובין ״שמע״ ל״והיה אם שמוע״

בין ״והיה אם שמוע״ ל״ויאמר״

בין ״ויאמר״ לאמת ויציב.

רבי יהודה אומר,

בין ״ויאמר״ לאמת ויציב לא יפסיק.

בין 'ויאמר' לבין 'אמת ויציב' ההפסקה היא מוחלטת פחות ולכן טוען ר׳ יהודה שאין לעצור בשלב זה של ק״ש (כך ע״פ ר׳ אבהו בשם ר׳ יוחנן, בבבלי).

מחלוקתם של ר׳ מאיר ור׳ יהודה היא מחלוקת של זוג בעלי הלכה המחדשים הלכות. מול מחלוקתם הקלאסית מופיעה המשנה המפתיעה של ר׳ יהושע בן קרחה –

אמר רבי יהושע בן קרחה,

למה קדמה ״שמע״ ל״והיה אם שמוע״ –

אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמיים תחילה,

ואחר כך יקבל עליו עול מצוות;

״והיה אם שמוע״ ל״ויאמר״ –

ש״והיה אם שמוע״ נוהג ביום ובלילה,

ו״ויאמר״ אינו נוהג אלא ביום.

ר׳ יהושע בן קרחה איננו חולק בדבר הלכה, אלא מסביר את הטעם המסתתר מאחורי המשנה הראשונה. הטעם במקרה הראשון הוא טעם רעיוני הנוגע לתנועת הנפש שצריכה להתלוות לאמירת קריאת שמע, והטעם השני הוא טעם פונקציונאלי, מעין 'תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם'. פרשנותו של ר׳ יהושע בן קרחה שונה לחלוטין מזו של ר׳ מאיר ור׳ יהודה.

נדמה לי שגם הלכותיהם הקצובות של ר' מאיר ור' יהודה הן משניות פרשניות – אבל פרשניות מסוג אחר. מן הדמיון בין לשונות החולקים נראה ששניהם חולקים על פירושה של מימרא אחת שכנראה היתה יכולה להתפרש לשני הצדדים.[6] ניתן לברר את האיברים העיקריים של המימרא המופיעים בדברי שניהם, לזקק את ההבדלים שביניהם ולפי הבדלים אלו לנסות ולשחזר את המימרא המקורית. במימרא אוזכר כנראה הפער האפשרי שבין 'פרקים' לבין 'אמצע'. ייתכן שהיתה מצורפת למימרא גם סיבה שהיתה מנוסחת בלשון 'מפני' ואולי היה בה איזשהו צירוף של 'שואל' ו'משיב' כסוגי הפסקה מול 'כבוד ו'יראה' כסוגי סיבות. ייתכן מאוד שאחד מן הזוגות האמורים הוא החילוק שחילקו ר' מאיר ור' יהודה עצמם והוא החידוש שלהם שנעדר מן המימרא הראשונית. יכול להיות שהמימרא הראשונית היתה משהו מעין: 'בפרקים שואל מפני הכבוד ובאמצע שואל מפני היראה' ואז נסבה המחלוקת על המושג 'משיב', או: 'מפסיק בפרקים ובאמצע, מפני הכבוד ומפני היראה' ואז נסבה המחלוקת על חלוקת ה'מפסיק' ל'שואל' ו'משיב'.

גם אם לא כך בדיוק היתה המימרא, נראה לי שאפשר לסמוך על כך ששניהם חולקים בפירוש מימרא אחת. אפשר להביא תימוכין להיסק זה בעזרת הברייתא המופיעה בבבלי (יד, ע"א), ברייתא המעלה ואריאציה נוספת של אותם האיברים.

> תניא נמי הכי הקורא את שמע ופגע בו רבו או גדול הימנו בפרקים שואל מפני הכבוד וא"צ לומר שהוא משיב ובאמצע שואל מפני היראה ואצ"ל שהוא משיב דברי ר' מאיר...[7]

אם אכן חולקים שניהם על פירוש נוסחה של מימרא ראשונית שאיננה מפורטת דיה, סיכוי סביר הוא שבעל המימרא הוא רבם המשותף, רבי עקיבא. אני מניח שהמשנה הבאה 'אילו הם בין הפרקים' גם היא משנה שהתגלגלה בבית מדרשו של רבי עקיבא – הן משום הסמיכות ולשון הביאור ('אילו הם') והן משום מחלוקתו של ר' יהודה.

משנת ר"מ ור"י ומשנת ריב"ק מציגות שני סוגי פרשנויות. ר' יהודה ור' מאיר מניחים את הטקסט מולם, מחפשים את המקומות בהם הוא איננו 'מהודק' דיו

---

6 באופן גלוי ניתן למצוא מקור משותף שכזה גם במשנת פסחים: "ולמה אמרו שתי שורות במרתף" – זהו המקור המשותף, והסברו: "מקום שמכניסין בו חמץ". המחלוקת היא על הבנת המקור המשותף: "בית שמאי אומרין, שתי שורות על פני כל המרתף; בית הלל אומרין, שתי שורות החיצונות שהן העליונות". באופן סמוי ניתן למצוא דוגמא למקור משותף כזה גם במחלוקת ר"א ור"י בתענית "מאימתי מזכירין גבורות גשמים רא"א מיו"ט הראשון של חג רי"א מיו"ט האחרון של החג", ונראה ששניהם נשענים על מקור שאומר שמזכירין גבורות גשמים מיו"ט של החג.

7 דברי רבי יהודה שבברייתא זהים לדבריו במשנה ולכן לא ציטטתי אותם.

ובמקומות אלו מדייקים את דיוקיהם. הטקסט צריך להורות עבורם ׳אורח חיים׳, ולכן הפערים בו הם כר ליצירתם שמטרתה לגשר על פני האזורים בהם לא ברור עד הסוף מה צריך לעשות. ר״מ ור״י מדייקים בדברי רבם ונסמכים עליו כדי לרקום את הניואנס האישי והדק שלהם בתוך הדברים הכלליים יותר של רבם.

ר׳ יהושע בן קרחה מציב במרכז את הטקסט עצמו, לא את הוראותיו, ומנסה להסביר מה גרם לר׳ עקיבא להגיד את מה שאמר. הוא לא מחפש ׳אורח חיים׳, כלומר טקסט מהודק המורה כיצד להתנהג בכל מצב, אלא נותן אמון בטקסט כפי שהוא, לכן כל מטרתו היא לחשוף את נימוקיו של ר״ע ולא לחדש הלכות על גביו. לשונו של ר׳ יהושע בן קרחה שונה – במקום להביא מקרה ולדון בו כמו ״בפרקים שואל מפני הכבוד״, הוא פותח בשאלה ״למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע?״. גם ר״י ור״מ שואלים שאלה, אלא ששאלתם סמויה והם עונים מייד את התשובה. שאלתם הסמויה היא אולי ׳מה ההבדל בין שאילה להשבה?׳ או ׳מתי יש לפעול מפני הכבוד ומתי מפני היראה?׳. הם מאתרים את המקום החסר במימרא וממלאים אותו בַּחילוק שלהם.

ר׳ יהושע בן קרחה איננו נמנע מלחשוף את השאלה, אולי מפני ששאלתו איננה מערערת על שלמות הטקסט. מטרת השאלה היא לחשוף את מבנה העומק הלוגי של המימרא, את ההיגיון הפנימי שלה. ר׳ יהושע בן קרחה נותן אמון מוחלט במימרא ובכך שהיא מדויקת, מהודקת וצופנת בחובה משמעות והיגיון כפי שהיא, ללא צורך בתוספת. ר״י ור״מ אינם מתעסקים בשאלה ׳למה׳ אלא בשאלה ׳איך׳. מתוך בחינה לא מקיפה דיה כדי לקבוע מסמרות אך מספקת כדי לסקור תופעה, ניכר שגישה זו איננה מאפיין כללי של דעותיו של ר׳ יהושע בן קרחה. הוא איננו מסביר ׳למה׳ במקומות נוספים מלבד זה.

ייתכן ששורש ההבדל בין פרשנותם של תלמידיו המובהקים של ר״ע לבין פרשנותו של ר׳ יהושע בן קרחה הוא כשורש ההבדל ביחס אל ר׳ עקיבא. עבור ר׳ יהודה ור׳ מאיר ר׳ עקיבא הוא רב שאת דבריו יש לפרש. דבריו של ר״ע אינם טקסט קדוש, יש לנסות ולמצות מהם את מירב התוכן ההלכתי האפשרי אף במחיר ׳פציעה׳ (והעלמה) של המימרא שלו.

דבריו של ר׳ יהושע בן קרחה נאמרים לא כתלמיד אלא כבן החייב בכבוד אביו. ר׳ יהושע בן קרחה מסביר את ההיגיון הפנימי שבדברי אביו, הוא נותן אמון בכך שאם ישאל ׳למה׳ – ימצא תשובה, ממש כמו האמון שנותן ילד ששואל ׳למה, אבא?׳. אין לו רשות לשאול ׳איך׳ כדי שלא יימצא חולק על דברי אביו (לא מבחינה פורמאלית אלא מצד ההיררכיה הפנימית, מצד היחס האישי שלו אל אביו). דבריו של ר׳ עקיבא קדושים עבור ר׳ יהושע בן קרחה והוא מפרש אותם ממש כמו שמפרש רש״י את התורה.

אם ההשערה נכונה, אזי דרך פרשנותו של ר' יהושע בן קרחה הסגירה את מידת כיבוד האב בה הוא מתייחס למימרא של ר"ע, ואם כך הוא הדבר הרי שהעלינו סמך נוסף לשיטת רש"י בסוגיה.